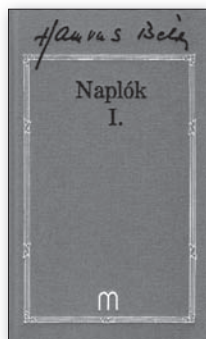

ember csak egyszer adhatja el. Ha lehet, még fokozottabban igaz ez a költő lelkére. Vannak sötét helyek, ahonnan nincs visszaút – rövidke pályafutásom során magam is láttam már ilyet. Félreértés ne essék, nem azt akarom itt és most kijelenteni, Weöres Sándor szavaival szépen aládúcolva a sajátjaimat, hogy a kritika, illetve annak gyakorlása önmagában tévedés. De azt igen, hogy csak akkor nem az, ha – miként született – irodalmi műfaj marad. Ha lát és láttat, nem pedig (példát véve nagy testvéreiről) hatalmat gyakorol. Épp úgy, ahogy a költő dolga is: látni és láttatni. Tehát csak bátran, fiatalok! Aki Weöressel tudja, hogy „az eredetiséget nem mesterségesen alakított stíláriis sajátságok és jellegzetes pózok teszik, mint ahogy ma képzelik: hanem a lélekben lévő többlet, mely szándékosan meg nem szerezhető és őrzésre nem szorul”, azt is legalább ilyen szilárdan kell hogy érezze: merre a helyes út. A prófétának is, hogy többé váljon, a benne rejlő költő adott hitet kimondani: *Ego sum via, veritas et vita*.

HAMVAS BÉLA
Naplók I–II.

Medio Kiadó
Budapest, 2010

Tárnok Attila

EGY HITELES ÉLETÚT NAPLÓJEGYZETEI

Darabos Pál mindezidáig egyedülálló, bár Kemény Katalin szerint érvényesnek nem tekinthető Hamvas-monográfiáját néhány éve három kötetben adta közre a Hankiss Ágnes vezette Hamvas Intézet. A Hamvas-összkiadás keretében tavaly megjelent *Naplók* (válogatta és szerkesztette Dúl Antal) azonban a Darabos által körülírt életmű-

ből mindössze a harmadik kötetben tárgyalt időszakra, a II. világháború utáni évekre terjed ki. Felmerül a kérdés: milyen személyes, eddig napvilágot nem látott szövegek előzték meg a szemelvényeket időrendi sorrendben közreadó *Naplók*-kat, amiben az 1945 előtti évek mindössze három oldalt kaptak? Hiszen a *Naplók*-ból – jelenlegi formájában – csupán Hamvas utolsó húsz évéről kapunk értesülést, holott az 1897-ben született szerző 1945 előtti gondolati fejlődése ugyanúgy érdekelheti a feléje forduló olvasót, mint az utolsó húsz év.

Az életműkiadás friss kötetét forgatva már az olvasás megkezdése előtt szembetűnik még egy furcsaság. A borítón megadott címmel (*Naplók*) a címoldal nem egyezik meg: itt a *Naplók és jegyzetek* cím szerepel. A különbség igazán az olvasás aktusa során nyer jelentőséget, hiszen az első néhány oldal kivételével, ahol Hamvas a háború borzalmait és a Budapest ostroma idején megélt rettenetét részletezi, valamint a csupán elszórtan és nagyon ritkán felmerülő személyes hang – például az életút mélypontjaira visszatekintő oldalak (I. kötet, 258–260) vagy az időről időre felbukkanó, álmokat leíró részek – kivételével a *Naplók* nagyobb része nem is napló, hanem szórt feljegyzések gyakran stilizálatlan, töredékes, minden rendszert nélkülöző tömege. Hacsak az időrendi besorolást nem tekintjük rendszernek, bár ezek a jegyzetek ebben a formában semmiképp sem minősülnek rendezettnek.

A naplót műfajilag éppen az különböztetné meg a jegyzetektől, hogy a szerző saját belső világát igyekszik megvilágítani, mintegy a saját maga számára is. Ez a mozzanat olyan szerzőkből, akik nem pusztán magán- vagy családi okokból ragadnak tollat, hanem – akár csak haláluk után – írásaik nyomtatásban történő megjelenésére számíthatnak, mert az írás pillanatában már publikációs múlttal rendelkeznek, szükségszerűen kivált egy bizonyos fajta igényességet, üzembe helyez egy szűrőt, amin keresztül a belső világot a szerző átrostálja. Ezzel szemben a jegyzetek időleges feljegyzések, melyeket a szerző csupán azért készít, hogy valamit el ne felejtson, hogy későbbi művek megírására előkészüljön, a fejében kavargó gondolatoknak valamiféle kezdetleges vázat teremtsen, de amely jegyzetpapírokat felhasználásuk után gyakran megsemmisít. Hamvas Béla, pedantériájából kifolyólag, még az ilyen jellegű feljegyzéseket is füzetekbe vagy azonos méretű és minőségű papírlapokra rögzíthette; talán ennek a ténynek és a hagyatékot gondozó Dúl Antal lelkiismeretes munkájának köszönhető, hogy a *Naplók* érzésem szerint néhol szinté vágtatlanul adják közre Hamvas jegyzeteit.

Ez a szerzőt amúgy méltán megillető tiszteletből fakadó, akkurátus szövegvédelem okozhatja talán, hogy a „naplóbejegyzések” nemcsak fragmentáltak és többnyire személytelenek, de igen gyakran logikailag sem követhetőek. Hiszen mit kezdhet még a Hamvasst jól ismerő olvasó is az ilyen felsorolásokkal: „Joyce. Oroszok. Kína” vagy: „Szocialisták. Az állam ananké. Szükség, adottság. Forma. A forma nem számolható fel. A formákat meg kell formálni.” Hamvas katalógizált gondolatfoszlányaiban gyakran nehézkes, sokszor pedig lehetetlen rendet teremteni, megtalálni az asszociációs szál mozgatórugóit. A kötetek szövegeit olvasva nyilvánvalónak tetszik, hogy a jegyzeteket szerzőjük nem szánta publikálásra, illetve ha módja nyílt volna rá, erősen szerkesztve, átírva, letisztázva adta volna őket közre. Ezt a megállapítást illusztrálja a következő bejegyzés: „Az emlékeket gyűjtő ember, aki így őrzi meg idejét, életét, katalógizálva, nem ér rá másvalal foglalkozni, mint önmagával. Gyűjtés. De inkább az értelme. Poszthadt és füledt magány. Az aszkézis és önmegváltás értelmetlensége. Ezzel szemben az emberi zárttságba való betörés, és ennek felbontása, és az Egyház alapjainak (feltételének) megteremtése. Ezért a kommunizmus *igazabb*, mint a múlt volt” – írja 1950 nyarán (kiemelés az eredetiben). Ebben a formában, a kontextusból kiragadva, tudniillik hogy a *Karnevál* című regény egyik karakterének megformálásához készült segédjegyzetről van szó, Hamvas minden bizonnyal elutasítaná vagy revideálná a fenti kijelentést. A *Naplókkal* éppen az a baj, hogy bőséges jegyzetapparátus vagy egy részletes kísérőtanulmány nélkül kiszolgáltatja a szerzőt az utókor értelmezési kedvének. Ugyanakkor Hamvas életműve, az összkiadás eddigi gyakorlata, maga az esszé mint műfaj taszítja magától a jegyzetapparátust, a nehézkes, tanulmányokhoz illő dokumentációt, és az életműkiadás egyik fő erénye, hogy jegyzet-hiányos, azaz esszékhöz méltóan aluldokumentált. Hamvas szellemi hagyatékától már a két kötetben szereplő (összesen majdnem 200) lábjegyzet is elüt, pedig ezek csak az elkerülhetetlenül szűkséges, legszűkebb körre korlátozzák a hivatkozást.

Mínt hogy a jegyzet vagy munkavázlat műfajával ellentétben a napló a személyesség talaján áll, feltehetjük a kérdést: hol maradnak a *Naplókból* a magánéleti bejegyzések? Hiszen a két kötetben alig történik utalás olyan jelentős eseményekre, amelyek a szerző életét gyökeresen megváltoztatták vagy befolyásolták. A háború után, 1948 őszén Hamvasst felmentették a Fővárosi Könyvtárban akkor már húsz éve végzett könyvtárosi munkája alól, és 50 éves kora ellenére kényszer-

nyugdíjazták. Ugyanebben az évben elhunyt az édesapja. A *Naplók* egyik mozzanatot sem említi. Egyetlen szó sem hangzik el a *Naplókban* az 1956-os forradalomról, ahogy említés nélkül marad az a tény is, hogy a forradalom leverése után Hamvas legszűkebb baráti és alkotói köréből Szabó Lajos disszidált.

A könyvtárosi állásból történt felmentését követően, a szentendrei alkotói magányban aktívan eltöltött három „nyugdíjas” év után, mivel az éhkoppra sem elegendő havi 228 forint nyugdíj létfenntartását még úgy sem fedezi, hogy a lakhatásért – vendégként – nem fizet, Hamvas elhatározza, hogy újra munkába áll. Életének ezután következő 13 esztendejét elszigeteltségben, az Erőműberuházó Vállalat alkalmazottjaként, raktárosi és adminisztratív minőségben különböző vidéki építkezéseken tölti, előbb Inotán, majd Tiszapalkonyán és végül a Komárom megyei Bokodon. Mindezekről a részletekről a *Naplók* hallgatnak, pedig sorsának alakulása Hamvasst egyáltalán nem hagyta hidegen.

Hasonlóképpen homályban marad két teljes év: 1960 novembere és 1962 decembere között a *Naplókban* egyetlen bejegyzés sem kerül rögzítésre. Mi történt ebben a két évben?

Vagy vegyünk egy másik példát, Hamvas életének egy másik jelentős mozzanatát. 1945-ben, Budapest ostroma során óbudai lakását bombatalálat érte, könyvei, és ami még nagyobb csapás, évek alatt rendezgetett jegyzetei, előtanulmányai mind odavesztek. Miképpen jelenik meg ez a tragikus esemény a *Naplókban*, illetve egy másik – közlésre szánt – írásban, az *Apokalyptikus monológban*?

Az ostrom napjaiban a naplóbejegyzések mindegyike egy-egy imádság. A végsőig elkeseredett, „rongyokba öltözött” ember fohásza, aki éhségrohamai közt az éhenhalástól retteg: „Ami földi, terhemre van. Végtelenül terhemre. Semmi sem kínoz jobban és nem aláz meg jobban, mint testi szükségletem: a meleg szoba, a ruha, az étel, főként az étel, az éhség. Nehéz rabság. A test rabjának lenni. De úgy lát-szik, még nincs itt az idő, hogy ez alól felszabadulhassak. Még nem vagyok rá érett és méltó. Talán sohasem is leszek, és nehéz halálom lesz, mert nehezen szabadulok meg a testi szükségletektől, s így magától a testi léttől is.” (Február 22–23.) Az őt ért veszteségen így kesereg: „Segíts meg, édes Jézusom. Elpusztult házamat, összehordott javaimat sajnálom még. Szívem sír, ha arra gondolok, mi veszett el a kis Remetehegyi úti lakásban. De a félelem volt, ami összehordta és görcsösen tartotta. A görcsnek fel kell oldódnia. Megengedted nekem, hogy a Te világgóságod fényében meglássam sorsom legnehe-

zebb kérdését. Köszönöm Neked, Uram, köszönöm.” (Március 9.) De már ezekben a napokban levonja az önmarcangoló végkövetkeztést. Március 5-én ezt jegyzi fel: „A tél részben visszatért. Hideg szél napok óta, ma reggel hó és északnyugati szél. Jeges szobában. Istenem! Meleg kuckó! Meleg szobában aludni! Otthon! Csend! Saját életrend! Már többször gondoltam rá: a rajtunk (Katón és rajtam) beteljesedő apokaliptikus ítélet egyik metafizikai oka az volt, hogy meg nem engedett módon izoláltan éltünk a többi embertől és közösségtől, és egész életrendünk majdnem kevélyen a többi ember tudatos negligálásán, de mindenesetre a közösségen való túlemelkedésen nyugodott. Most számon kérték tőlünk a »magunknak« élt napokat, és bele kellett keveredni abba, ami közösség.” (Kiemelés az eredetiben.)

Az 1947-ben befejezett *Apokaliptikus monológ* így összegzi a veszteséget: „A körülmények most önmaguktól leegyszerűsödtek. Nem kellett azokat mesterségesen harmonizálni. Egyszerűek lettek, mint a szent vagy a bolond élete, aki a koldulást választja. Minden földi javamat elvesztettem és olyan sokat, hogy pótlására gondolni sem lehetett. Lemondtam. E sannyasín-exisztencia végre teljes levegőhöz juttatott” (*Silentium*). A naplóbejegyzések és az esszé stílusa között látványos különbség. Mégis, míg a visszatekintő, összegző esszé ki felé, egy elképzelt olvasóközönség számára fogalmaz, a napló sorainak közvetlen megszólítottja az ostrom napjaiban Isten, és minden bejegyzés könyörgés. Ennek megfelelően invocációval indul és *Amennel* zárul. A sors kegyetlen fintora, hogy az *Apokaliptikus monológ* csak posztumusz kiadásban, negyven évvel később jelent meg a *Vigilia Kiadó*-nál, és hogy Hamvas 1948 után haláláig, élete utolsó húsz évében már semmit sem közölhetett nyomtatásban, pedig a kényszermunka mellett is, hajnalonta és esténként rendkívüli aktivitással dolgozott életművén.

A kényszernyugdíjazása utáni, önként vállalt szentendrei alkotói magányhoz képest, ahol Budapestről szinte mindennapos rendszerességgel keresték fel a barátok, ismerősök, az eróműépítés helyszíneiről panaszkodó leveleket ír. 1951-ben egyik levelében például a következőket tartja fontosnak megüzenni: „elég sokat forgolódtam életemben, de még sehol sem voltam, ahol mindjárt az első napokban ne találtam volna barátot. Úgy látszik, igényeim nőttek meg, vagy ez az életrend itt tényleg olyan, amilyennek látszik, és minden emberit eltüntet [...] Ezen kívül még szigorú inkognitóban kell élnem. Semmit abból, amit látok és gondolok, nem szabad elárulni. Elég nehéz. Mert, ami itt történik, ténylegesen apokaliptikus. Nem a sok ezer

ember, a munkás-gyerekek, a leány-munkások, a zaj, a tizenkét óra munka, a rádió hangszórók reggel 7-től este 10-ig, a feliratok, a por, ezenfelül van valami félelmetes: minden esetben az alacsonyabbnak van érvénye és hatalma. Ez az, amit meg kell tanulni elviselni” – írja a levélben, majd hozzáteszi: „Különös, hogy nem szenvedek. Inkább szomorú vagyok, és tökéletesen nem tudom, ebből mi lesz, és mi lehet. Lehet, hogy ez a sok ezer ember itt mind a kárhozatba rohan ilyen nagy zajjal. Feltűnő, hogy nincs humor, ami még a legelvezettebb harctéri helyzetben is megvolt. Érzik, hogy reménytelen? Nem tudom.” (Idézi Darabos Pál *Hamvas Béla: egy életmű fiziognómiája* című munkájában.) A tény, hogy ilyen és hasonló részletek a levelezés lapjaira szorultak, nyilván azt jelenti, hogy Hamvas a napló közeget más jellegű megnyilatkozásoknak szánta. Könnyen lehet, hogy a *Naplók* egyáltalán nem publikus írások, hanem csupán a szerző saját maga számára fenntartott jegyzetfüzetek vázlatos és rendezetlen gondolatainak morzsalékai, és ilyen értelemben nem a nagyközönségnek szólnak. Azonban aki Hamvast szereti, általában a rajongásig szereti őt. A szerző jobb megismerésében – és csak ennyiben – segíthet a Darabos-életrajz vagy a *Naplókhoz* hasonló társszövegek.

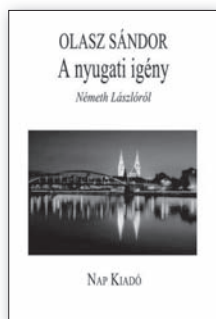
*

Hamvast olvasni azért összetett, mert életműve ellenáll a kategorizálásnak. Az *Anthologia Humana* megjelenése kapcsán frappáns önterjűben fejezi ki sehova nem tartozását: „Hamvas Béla, a szerkesztő, a magyar irodalom különös alakja. Irodalom? Mindjárt itt baj van. A szépírók inkább tudósnek tartják, a tudósok azonban szépírónak. Az esszéisták filozófusnak mondják, a filozófusok esszéistának, a művészek inkább gondolkoznak, a gondolkodók inkább művésznek.” (Idézi Darabos.) Az elvi, egyéniségbeli, hitvallásbeli különállás már életében, de halála után is elveti az intézményesülés lehetőségét, mert emiatt nem sorolható iskolákhoz, áramlatokhoz, nemzedékével sem azonosítható, csupán és mindösszesen a személyesség hitelesíti.

Mindezek után hol rejtőzik Hamvas Béla, az ember? Miért hiányzik éppen a személyesség a *Naplókból*? Öncenzúra vagy bizonyos szerkesztői elvek szűrték meg a hátrahagyott szövegeket? A választ minden bizonnyal az elkövetkező években remélhetőleg megjelenő levelezésben fogjuk megtalálni, hiszen a Darabos Pál által bőségesen idézett levelezés tanúsága szerint Hamvas az intimitásig személyes megnyilvánulást a levelek olvasóira korlátozta. Az egyént, a személyt

azonban semmilyen társszöveg nem ragadja meg pontosabban, mint a Hamvas egyik esszéjéből vett önmeghatározás: „Az embernek önmagából művet kell alkotnia, hogy az örökben abban éljen. De a műnek nyitva kell állnia, hogy aki be akar lépni, befogadja. A mű lehet ház, lehet festmény, lehet ország [...] Az ember élete túlnő önmagán, és tömény kivonatában oly szférában rakódik le, amely az élethez hasonló, mégis más alakban és erővel az életre visszahat, és az életet a maga képére formálja. Tudjuk, hogy az életnek célja nincs; értelme van. Az értelmet pedig maga az ember helyezi el önmagában azzal, hogy milyen életet tart a maga számára méltónak” (*Patmosz*, II. kötet).

Hamvas Béla igazságtalanul méltatlan sorsát kivételes méltósággal viselte, tudván, hogy a „sors ott sors, ahol a végső dolgokkal, a szükségyszerűségekkel találkozik, és ahol emiatt megállni kénytelen: ezért tragikus. De ez a tragikus sors feloldódhat, ha átvilágítják, vagyis klasszikává nemesedik.”

OLASZ SÁNDOR
A nyugati igény
– Németh Lászlóról

Nap Kiadó
Budapest, 2011

Lajtos Nóra

A NYUGATI IGÉNY SZOLGÁLATÁBAN

„Az utolsó hetekben is publikált, hozzátoldott még egy kicsit a nagy egészhez.”

Boldog Zoltán: *Olasz Sándor emlékére*¹

Két gesztusértékű megnyilvánulása is volt a közelmúltban a 110 éve született Németh László szellemi nagysága előtti főhajtásnak, élet-

1 Irodalmijelen.hu 2011. február 26., www.irodalmijelen.hu/node/8886.

műve emlékezetünkbe idézésének: a debreceni iskola részéről Görömbei András *Németh László és a harmadik út* címmel tartotta akadémiai székfoglaló előadását éppen az író születésnapján, április 18-án; a Nap Kiadó pedig a szegedi Tiszatáj főszerkesztője, Olasz Sándor (1949–2011) halálával lezárult pályautjának Németh László-mérföldköveit szerkesztette egy kötetbe *A nyugati igény* címmel.² A kötetet az idei könyvhét alkalmával Monostori Imre tárta az olvasóközönség elé a szerző szülővárosában, Hódmezővásárhelyen.

A *Magyar esszék* sorozat 33. darabjának megjelenését Olasz Sándor már nem élhette meg, de ahogy az a hátsó borítószövegben olvasható: „Emlékét őrzi, jelenvalóságát bizonyítja ez a könyv.” Úgy gondolom, mindkettőjükre, Olasz Sándorra és Németh Lászlóra egyaránt igaz a fenti állítás. Németh László munkásságának 21. századi érvényességét aligha lehet megkérdőjelezni: ha csak az elmúlt tíz év recepciótörténetére gondolunk, számos tanulmány és kiadvány (emlékkönyv), konferenciák, valamint gondolkodásmódjának/eszméinek örökösei igazolják a „minőség forradalmárának” jelenlétét napjaikban – Jókai Annától Szilágyi Istvánig.

Olasz Sándor éppen krisztusi korbba lépve publikálja első ígéretes és igen testes (12 oldalnyi) tanulmányát az Irodalomtörténeti Közleményekben, melynek problémafelvetésében máris ott találjuk az *Iszonyt (Bethlen Katától az Iszonyig, ItK 1982/1)*. Egy gyümölcsöző irodalomtörténeti pályája nyitánya ez, melyet az elkövetkező egy évtized további Németh-kutatása gazdagít: 1982 és 1992 között nyolc Németh László-tárgyú írást találunk rangos folyóiratokban (Alföld, Tiszatáj, Árgus, ItK, Literatura), majd a következő időszakban (1992–2002) hetet, végül az utolsó – a sors által egy évtizednél szűkebbre szabott – kutatói műhelykorszakban (2002–2011) hatot, illetve hetediként ékes zárköve lesz *A nyugati igény* című gyűjteményes kötet Németh László munkáiról. „A hetedik te magad légy!” imperatívusza ölt tehát testet ebben a kiadványban.

2 A Nap Kiadó *Magyar esszék* sorozata éppen Németh Lászlóval nyitja meg rangos, sőt gyakran hiánypótló kiadványai sorát (Németh László: *Die Revolution der Qualität*, 1999 [német nyelven]). Az Olasz-könyvön kívül még háromszor találkozhatott az olvasó Németh-vonatkozású írással: Németh László: *Írások a bipertóniáról*, 2001; Domokos Máttyás: *Írórsors*, 2002; előkészületben Vekérdi László (1924–2009): *Két találkozás (Németh Lászlóról)*.